

ΜΕΓΑΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗΣ¹

(DAVID D'ANGERS)

ἰς τὸ κέντρον τῆς ἀχανοῦς αἰθούσης τοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου, ὅπου τὸ Ἱστορικὸν Μουσεῖον, εἰς ἐπιφανεστάτην θέσιν καὶ ἐπὶ ὑψηλοῦ βάθρου, ἀκριβῶς ὀπίσω ἀπὸ τὴν κλίνην, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐξέπνευσεν ὁ Βύρων, ὑπάρχει μαρμαρίνη ἐπιτύμβιος πλάξ. Καὶ ἐπάνω εἰς αὐτὴν ἀγαλμα παριστάνον κορασίδα ἀφελῆ γλυκυτάτης μορφῆς, ὅπου μὲ τὸν δάκτυλον παρακολουθεῖ τὰ γράμματα τῆς πλακῆς καὶ προσπαθεῖ νὰ συλλαβίσῃ τὴν ἐπιγραφὴν «Μάρκος Μπότσαρης».

Τὴν κορασίδα αὐτὴν ἐνεπνεύσθη ὁ καλλιτέχνης ὡς ἀλληγορίαν παριστώσαν τὴν μετὰ τὰς βασιάνους δουλείας αἰῶνων ἀναγεννηθεῖσαν ἐκ τοῦ δουλικοῦ θανάτου Ἑλλάδα. Περὶ τοῦ ἔργου δὲ τούτου εἰς ἀπὸ τοὺς πολλοὺς βιογράφους τοῦ δημιουργοῦ του λέγει, ὅτι τόσον εἶχεν ἐμπνευσθῆ ἀπὸ τὴν πνοὴν τῆς κλασικῆς Τέχνης, ὥστε ἂν μετὰ αἰῶνας ἤθελεν εὐρεθῆ καταχωσμένον ὑπὸ τὴν αἰτικὴν γῆν, ἀσφαλῶς θὰ παρεπλάνα τὴν πεῖραν τῶν δεινότερων ἀρχαιολόγων.

Ὅταν ἀπὸ τὸ μάρμαρον, τὸ ὁποῖον ἐλάξευσε καὶ ἐλείανε καὶ ἐνεψύχωσεν, ἐδημιούργησε τὴν Ἑλληνίδα τοῦ ὁ καλλι-

David d'Angers

¹ Τὸ ἄρθρον αὐτὸ ἐγράφη ὑπὸ τοῦ ἀειμνήτου Λυκούδη τὸ θέρος τοῦ 1925 ὀλίγους μῆνας πρὸ τοῦ θανάτου του.

τέχνης, τότε αὐτὴν τὴν ἀγαπημένην του μικρούλαν (sa chère petite), ὡς τὴν ὠνόμαζε, τὴν ἐδώρησεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν διὰ νὰ τεθῆ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Μάρκου Μπότσαρη. Καὶ ἡ ἐπιθυμία του ἐξετελέσθη εὐλαβῶς, τὸ αὐτὸ ἔτος, καθ' ὃ ἐδωρήθη τὸ ἔργον, τὸ 1837.

Δυστυχῶς ὅμως τὸ ἐπὶ τῆς πλακὸς περικαλλῆς ἄγαλμα ὑπέστη ἀπιστεύτους ἀκρωτηριασμοὺς ὑπὸ κτηνωδῶν ἡλιθίων ἢ καὶ ἀναγῶγων μικρῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἐξησφάλισε τὴν ἀτιμωρησίαν ἢ ἐρημία τοῦ χώρου, ὅπως συνέβη καὶ εἰς πλείστα καλλιτεχνικὰ ἔργα γλυπτικῆς ἐν μέσαις Ἀθήναις, χωρὶς καὶ νὰ ὑπάρχη ἡ ἐλαφρυντικὴ περίπτωσις τῆς ἀδυναμίας συνεχοῦς ἐπιτηρήσεως.

Ὁ ἀκρωτηριασμὸς οὗτος εἶχε γείνει εἰς ἐποχὴν πάντως προγενεστέραν τοῦ ἔτους 1852. Διότι περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους ἐκείνου ὁ ὑπέροχος δημιουργὸς του, ἐξόριστος τοῦ Ναπολέοντος τρίτου, μετὰ τὴν παρασπονδίαν του καὶ τὸ πραξικόπημα, τὸ ὁποῖον τὸν ἔφερεν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον, ἐλθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπέστη τὸν ἀφαντάστου τραγικότητος κλονισμὸν νὰ ἴδῃ εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν τὸ δημιούργημά του.

Ἄλλ' ἡ Κυβέρνησις ἀπέστειλεν εἰς Γαλλίαν τὸ ἄγαλμα μὲ τὰ θραυσμένα τεμάχια, χεῖρας καὶ πόδας, ἐκεῖ δ' ἐγένετο μετὰ περισσῆς ἐπιμελείας ὑπὸ εἰδικοῦ καλλιτέχνου τελειοτάτη ἢ συγκόλλησις, ὥστε νὰ ἀποβῆ ἀπολύτως ἀφανῆς ἢ φθορά.

Ἐξ ἐνὸς πολυτίμου ὄντως ἐγγράφου τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας φέροντος τὴν υπογραφὴν τοῦ Προέδρου Ἰω. Μπότσαρη καὶ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως Ἀντωνίου Μηλιαράκη, τοῦ καὶ συντάκτου τοῦ ἐγγράφου ἐκείνου, ἀρνούμεθα αὐθεντικὰς πληροφορίας περὶ τῶν κατόπιν περιπετειῶν τοῦ μνημείου, τὸ ὁποῖον εἶχε δωρήσει εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ κορυφαῖος γλύπτης τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος.

Τὸ ἐγγραφοὺν ἀπαντᾷ εἰς αἴτησιν τοῦ Δημάρχου Μεσολογίου πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ὅπως ἀφαιρεθῆ τὸ ἄγαλμα ἀπὸ τοῦ Μουσείου καὶ ἀποσταλῆ, ἵνα τεθῆ ἐν τῷ Κήπῳ τῶν ἡρώων ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Μάρκου Μπότσαρη. Ἐκ τοῦ ἐγγράφου

τούτου¹ μανθάνομεν, ὅτι μετὰ τὴν ἐκ Γαλλίας ἐπιστροφήν εἶχε κατατεθῆ εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ ἀρχαιολογικοῦ μουσείου καὶ ἐπὶ εἰκοσαετίαν κατέκειτο ἀφανές, μεταφερόμενον καὶ αὐτὸ κατὰ τὴν ἐκάστοτε μεταφορὰν τῶν ἀρχαιοτήτων, ἀγνωστώντων τῶν ἀρμοδίων καὶ αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ, ὅτε τῇ φροντίδι καὶ ἐπιμελείᾳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας παρεδόθη αὐτῇ ἐν ἔτει 1883 καὶ ἐτοποθετήθη ἐν τῷ Μουσείῳ, ἀφοῦ προηγουμένως ἐξετέθη εἰς τὴν κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο γενομένην ἐκθεσιν Κειμηλίων τοῦ Ἀγῶνος.

Ὡς πρὸς τὴν δικαιολογητὴν αἴτησιν τῆς ἡρωϊκῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου, τὴν ὁποίαν ἀπέκρουσεν², ἠτιολόγησε τὴν ἀντίρρησιν τῆς Ἑταιρείας διὰ τῶν ἐξῆς: «Τὸ ἄγαλμα ὡς ἐκ τῆς παρελεύσεως τοῦ χρόνου ἀφ' οὗ κατεσκευάσθη, ὡς ἐκ τοῦ εἶδους τοῦ μαρμάρου καὶ ὡς ἐκ τῶν ἀκρωτηριάσεων, ἃς ὑπέστη, εἶναι ἀδύνατον τοῦ λοιποῦ νὰ ἐκτεθῆ διαρκῶς ἐν ὑπαίθρῳ, ἀνευ ταχείας διαθρύψεως τοῦ μαρμάρου ὑπὸ τῆς ἐπηρείας τῆς ἀτμοσφαιρας. Τὰ δὲ συγκεκολλημένα τεμάχια ἀναντιρρήτως θὰ ἀποσπασθῶσιν ἐν ὑπαίθρῳ. Ἀλλὰ πλὴν τούτου οὐδεμία ἐγγύησις ὑπάρχει ὅτι δὲν θὰ ὑποστῇ νέαν ἐξ ἀγροίκων ἀνθρώπων καταστροφήν, ἀφοῦ ἐν μέσαις Ἀθήναις, ὅπου αὐστηροτέρα ἐπιτήρησις ὑπάρχει ὑπὸ τῶν δημοσίων φυλάκων καὶ τῶν τῶν ἰδιωτικῶν ἰδρυμάτων, τὰ καλλιτεχνικὰ μνημεῖα καταστρέφονται. Καὶ μνημονεύομεν τοῦ πρὸ τῶν προπυλαίων τοῦ Πανεπιστημίου ἀνδριάντος τοῦ Κοραΐ, τῶν μαρμαρίνων γλαυκῶν τῆς Ἀκαδημίας, τῶν μνημείων Μυλλέρου καὶ Λενορμάν, τοῦ μνημείου Καραϊσκάκη, πάντων ὑποσιάντων βλάβας καὶ ἀκρωτηριασμούς».

*
* *

¹ Ἀλλὰ δὲν ὠνόμασα ἀκόμη τὸν ἐνθουσιώδη φίλον τῆς Ἑλλάδος, τὸν ὑπέροχον καλλιτέχνην. Τὸ ὄνομά του, τὸ ἔχει

¹ Ὑπ' ἀριθ. 66 τῆς 27 Ἰουλίου 1892.

² Πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐστάλη εἰς Μεσολόγγιον ὠραῖον μαρμάρινον ἐπίσης ἀντίτυπον, ἔργον τοῦ γλύπτου Μπονάου.

χαράζει ὁ ἴδιος ἐπὶ τοῦ πάχους τῆς πλακός, ὄνομα παγκοσμίου Δόξης «*Δαβὶδ ντ' Ἀνζέρ*» (David d'Angers) 1837.

Ὁ Πέτρος Δαβὶδ¹ ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἀνζέρ τὸ ἔτος, κατὰ τὸ ὅποιον ἤρχισεν ἡ κοσμοϊστορικὴ θύελλα τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, τὸ 1889.

Ὁ πατὴρ του, ταπεινὸς ξυλογλύπτης, μόλις κατώρθωνε νὰ συντηρῇ τὴν οἰκογένειάν του, παλαιῶν μὲ διηνεκεῖς ἀπεριγράπτους στερήσεις. Ἐἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ γλυφίς του δὲν εἰργάζετο, ὅταν ὁ φανατικὸς αὐτὸς δημοκράτης ἐκαλεῖτο νὰ μάχεται κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν τῆς Γαλλίας, ἢ εἰς τὴν Βανδέαν ὑπὲρ τῆς Δημοκρατίας ἐναντίον τῶν Βασιλοφρόνων.

Ἐφηβος ἦτο μόλις ὁ μικρὸς Πέτρος, ὅταν ὑπὸ τὴν ὄψιν τῆς μεγαλοφυΐας του καὶ τῶν ὑψηλῶν ἐμπνεύσεων, ὅπου τόσον πρόωρα εἶχον ἀφυπνισθῆ εἰς τὴν παιδικὴν του ψυχὴν, ἐζήτησε ἀπὸ τὸν πατέρα του νὰ τὸν ἀφήσῃ νὰ μεταβῇ εἰς τὸ Παρίσι, νὰ γίνῃ γλύπτης. Ἐνόμισε τότε ἐκεῖνος, ὅπου τὸν προώριζε νὰ συνεχίσῃ τὸ ξυλογλυπτικόν του ἔργον εἰς τὸ πενιχρὸν ἐργαστήριόν του, ὅτι ὁ υἱὸς του παρεφρόνησε. «Δὲν θὰ σὲ ἀφήσω ποτέ, τοῦ ἐπανελάμβανεν ἀμετάπειστος, νὰ ἐκτεθῆς χωρὶς καμμίαν ἐλπίδα εἰς τὰς σκληρὰς δοκιμασίας τῶν στερήσεων (aux cruelles atteintes de la misère)».

Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἐπιμονῆς ὑπῆρξεν ἀπόπειρα αὐτο-

¹ Βιβλιογραφία περὶ τοῦ Πέτρου Δαβὶδ ντ' Ἀνζέρ. — François Grille. Notices biographiques sur David d'Angers. — Victor Sierr. Un mot sur David d'Angers. — H. Souin. David d'Angers et son oeuvre — Victor Hugo. Les rayons et les ombres. Epitre a M. David d'Angers. — Τοῦ αὐτοῦ Feuilles d'automne. A. David, statuaire. — Eug. Marc. L'oeuvre de David d'Angers. — Victor Pavie. Goethe et David d'Angers. Souvenir d'un voyage à Weimar. — Charles Barru. Libres recherches. — Jules Claretie εἰς τὸν Temps, τῆς 29 oct. 1880. — Ἔστια Ἀριθ. 254 τοῦ 1880 σελίδες 714 ἐπομ. — Δημ. Γ. Καμπούρογλου. «Αἱ γυναῖκες τοῦ μεγάλου κόσμου». Σελίς 64. — Ch. Lenorman. — Jullien Dallière. David d'Angers. Poème. — Πανδώρα 15 Αὐγούστου 1852 φυλ. 58 σελίς 229 ἐπ.

κτονίας τοῦ νέου Δαβίδ διὰ δηλητηριάσεως, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀληθινὸν τῷ ὄντι θαῦμα ὑπῆρξεν ἡ σωτηρία του.

Ἐννοεῖται, ὅτι μετὰ τοῦτο τῷ ἐδόθη ἡ συναίνεσις τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρός του ἡ εὐχή. Ὅταν ἐπρόκειτο νὰ τοὺς ἀποχαιρετήσῃ, δὲν εἶχεν ἡ οἰκογένειά του περισσότερα ἀπὸ τὰ ἔξοδα τῆς ἡμέρας. Φίλος τοῦ πατρὸς του τοῦ ἐδάνασε τότε 50 φράγκα, ὅταν δ' ἔφθασεν εἰς τὸ Παρίσι πρὸς κατὰ κτησιν τῆς δόξης τοῦ ἀπέμειναν 9. — Ἄλλὰ ἦτο ὁ Δαβίδ νι' Ἄνζερ καὶ αὐτὸ τοῦ ἔφθανε. Διὰ τοῦτο ἐνῶ ἐνηγαλλίζετο τὴν μητέρα του ἀπληπισμένην, τῆς εἶχεν εἰπεῖ: «Μὴν κλαῖς, μητέρα, μετὰ τρία ἔτη θὰ σοῦ φέρω τὸ Μέγα Βραβεῖον». Καὶ ἐτήρησε τὴν ὑπόσχεσίν του. Ἄλλ' ὅταν ἐπέστρεψεν εἰς τὸ πατρικὸν του σπίτι, ἐκείνη εἶχε φύγει!

Εὔρεν ἐργασίαν μὲ ἡμερομίσθιον εἴκοσι πέντε σολδίων, 1,25 φρ. τὴν ἡμέραν, καὶ τοῦ ἔμενε καιρὸς νὰ μεταβαίη εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ γλύπτου Ρολάν, ὅπου τὸν εἶχε συστήσει ὁ ὁμώνυμὸς του ζωγράφος Λουδοβίκος Δαβίδ. — Ἐκεῖ, φαίνεται, ὅτι ὁ χαρακτήρ του καὶ τὰ πρῶτα δειγμάτων τῆς ἰδιοφυίας του, ἐνεφύτευσαν αἰσθημα πατρικῆς ἀγάπης εἰς τὸν γλύπτην Ρολάν. Ἄλλ' ὁ ὑπερήφανος νέος, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν καρδίαν ἐξεχειλίζεν ἡ εὐγνωμοσύνη, ἔκρυπτε μὲ μεγάλην ἐπιμέλειαν τὴν τραγικὴν του πενίαν. Καὶ διηγείτο κατόπιν μὲ τὴν ὑπερηφάνειαν, μὲ τὴν ὁποίαν δεικνύουν τὰς οὐλὰς των πολεμιστὰι διηγούμενοι παλαιοὺς ἀγῶνας, ὅτι πολλάκις ἔμενε τελευταῖος εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Ρολάν, διὰ νὰ τρώγῃ τὰ ἀποκόμματα τοῦ ψωμοῦ, ὅπου ἄφιναν οἱ συμμαθηταὶ του.

Ἄλλὰ τὸ μειδίαμα τῆς τύχης δὲν ἐβράδυνε. Ἐβραβεύθη κατ' ἐπανάληψιν εἰς δοκιμαστικὸς διαγωνισμούς. Καὶ ἡ ἑλλανόδικος ἐπιτροπὴ ἐζήτησεν ἀπὸ τὴν γενέτειράν του μικρὸν βοήθημα διὰ τὰς σπουδὰς τοῦ εὐέλπιδος νέου. Καὶ ἐπήφισε τῷ ὄντι τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον ἐτησίαν χορηγίαν πεντακοσίων δραχμῶν *μέχρι τέλους τῶν σπουδῶν του*. Ἄλλ' αὐτὴν τὴν βοήθειαν, ὅπου μόνον ἐπὶ ἓν ἔτος τὴν ἐχρειάσθη, τὴν ἀπέδωσε τόσον δαψιλῶς, ὅσον μόνον ἡ ὑπέροχος τῆς ψυχῆς του εὐγένεια, τῆς ὁποίας μία τῶν μορ-

φῶν ἦτο ἢ ἄνευ ὀρίων εὐγνωμοσύνη, θὰ ἠδύνατο νὰ τῷ ὑπαγορεύσῃ. Διότι, ὅταν πλέον εἶχεν αἰχμαλωτίσει τὴν δόξαν, συνέστησε μουσεῖον εἰς τὴν γενετείραν, τὸ ὁποῖον ἐγέμισεν ὁ ἀκαταπόνητος καλλιτέχνης ἀποκλειστικῶς μὲ δημιουργήματα τῆς μεγαλοφυΐας του. Ἄλλ' αὐτὴ ἡ ἀπότισις χάριτος διὰ τὰς πεντακοσίας δραχμὰς τοῦ βοηθήματος τῆς γενετείρας του ἦτο ἢ μικροτέρα. Διότι, ὅταν ἔφθασεν εἰς τὸ ἀπόγειον τοῦ θριάμβου του, ἐζήτησε καὶ προσεκόλλησεν εἰς τὸ ἐπώνυμον του, τὸ ὄνομα τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος. Ἐκτοτε δὲν εἶναι πλέον ὁ Πέτρος Δαβίδ. Εἶναι ὁ Δαβίδ ντ' Ἀνζέρ. Οὕτω, δι' αὐτῆς τῆς δωρεᾶς τοῦ ὀνόματός του, ἡ ταπεινὴ ἐπαρχιακὴ πόλις τῆς Γαλλίας παρεδόθη εἰς τὴν ἀθανασίαν, χειροκρατουμένη στοργικὰ ἀπὸ τὸ ἔνδοξον τέκνον της.

* * *

Δύο ἔργα ἑλληνικῆς ἐμπνεύσεως τοῦ προσεπόρισαν τὸ Μέγα Βραβεῖον, τὸ ὁποῖον τοῦ ἤνοιγε τὸν δρόμον τῶν ὑψηλοτέρων σπουδῶν εἰς τὴν Ῥώμην. Ἀνάγλυφον τοῦ Ἐπαμεινώνδα καὶ ὁ Ὄθρυάδας, ὁ γενναῖος τῆς Σπάρτης υἱός, ὁ κατὰ τὸν Ἡρόδοτον μονομαχήσας πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ Ἄργου ἐκλεγέντας μονομάχους καὶ παραμείνας νικητῆς ἐπὶ τοῦ πεδίου.

Εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐθεμελίωσε τὴν Τέχνην του ἐπὶ τῶν ἀρχαίων προτύπων τῆς Ἑλληνικῆς Τέχνης, τῆς ὁποίας τὸ μεγαλεῖον κατεκυρίευσεν τὴν ψυχὴν του. Καὶ ἀπόδειξις τούτου ἦτο, ὅτι τὰ πρωτόλεια, τὰ ὁποῖα ἐκεῖ ἐδημιούργησε καὶ ἔφερον εἰς Γαλλίαν, ἦσαν ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ Νηρηΐς φέρουσα εἰς τὸν Ἀχιλλέα τὸ κράνος.

Εἰς τὴν Ῥώμην εἶχε συνδεθῆ διὰ στενῆς φιλίας μετὰ τοῦ μεγάλου Κανόβα. Ἀλλὰ δὲν τὸν παρέσυρεν οὔτε τὸν εἴλκυσε ἢ οὕτως εἰπεῖν εἰδυλλιακὴ γλυκύτης καὶ ἡ ἡρεμία τοῦ ὕφους τῶν ἔργων ἐκείνου. Ἦτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὰς ἀδράς αὐτοῦ συλλήψεις, δι' ὧν ἀπετύπωνεν ἐπὶ τοῦ μαρμάρου μεγάλας μορφὰς ἐνδόξων ἀγωνιστῶν καὶ μεγάλων πράξεων.

Ἀπὸ τὴν Ῥώμην ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Γαλλίαν μετὰ πενταετῆς σπουδᾶς. Ἀμέσως δὲ ἡ πατρικὴ οἰκία εἰς τὸ Ἄνζερ ὑπῆρξε τὸ προσκύνημα του, ὅπου ἔθεσεν εὐλαβῶς εἰς τὰς χεῖρας τοῦ γηραιοῦ πατρός του, πᾶν ὅ,τι εἶχεν ἀποκερδίσει ἐκ τῶν πρώτων ἐν Ῥώμῃ ἔργων του ὁ νεαρὸς καλλιτέχνης.

Ἀπαρallάκτως καὶ οἱ νικηταὶ τῶν πολεμικῶν ἀγώνων μετέβαινον εἰς τοὺς προγονικοὺς ἡμῶν ναοὺς καὶ εἰς τὰ ἱερὰ καὶ ἀνήρτων ἐκεῖ εὐλαβῶς τὰ τρόπαια τῶν θριάμβων των.

*
* *

Ἐπανελθὼν ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν, πρὶν ἀποδοθῆ εἰς τὸν στίβον τῆς Τέχνης, εἰς τὸν ὁποῖον πάνοπλος εἰσήρχετο, ἠθέλησε νὰ ἐπιτελέσῃ ὁ νεανίας καλλιτέχνης εὐσεβὲς προσκύνημα πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Τέχνην, ἥτις ὑπῆρξεν ὁ πολικὸς ἀστὴρ τῆς ἐμφανίσεώς του.

Ἄλλ' οἴμοι! Αὐτὸ τὸ προσκύνημα δὲν τὸν ἔφερε πρὸς τὸν Παρθενῶνα. Ὁ Παρθενῶν εἶχε προσφάτως ἀπογυμνωθῆ ἀπὸ τοὺς καλλιτεχνικοὺς θησαυροὺς τῶν μετωπῶν καὶ τῶν ἀειωμάτων του ἀπὸ τὸν Ἑλγιν.

Καὶ κατευθύνθη εἰς τὸ Λονδῖνον ὁ καλλιτέχνης. Καὶ ἐνεκλείετο ἐκεῖ, ὅπου εἶχαν ἐγκλεισθῆ εἰς τὰ ἀνήλια διαμερίσματα τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου τὰ ὀμιχλώδη, στερημένα τῆς χρυσοῦς αἴγλης τοῦ ἀττικοῦ ἡλίου, τὰ ἀπαράμιλλα γλυπτά, καὶ τὰ ἐλάτρευε καὶ τὰ ἔκλαιε.

Εἰς τὸ Λονδῖνον, ὅπου εἶχε προτρέξει ἡ ἀρχομένη φήμη του, ἔγεινεν εἰς αὐτὸν προσφορὰ ἐργασίας καλλιτεχνικῆς, ἡ ὁποία τοῦ ἐπροξένησε τόσην φρίκην, ὥστε, ἐπειδὴ δὲν εἶχε τὰ μέσα τῆς ἐπιστροφῆς, θὰ ἔλεγα ὀρθότερον τῆς ἀμέσου φυγῆς ἀπὸ τὸ Λονδῖνον, θὰ ἀπέθνησκε δὲ ἀπὸ ψυχικὴν ἀσφυξίαν ἐὰν δὲν ἔφευγεν, ἐπώλησεν ὅ,τι καὶ ἂν εἶχε, καὶ αὐτὰ τὰ ἀσπρόρρουχά του διὰ νὰ φύγῃ. Διότι εἰς αὐτόν, ὅπου εἶχε τάξει τὴν ἔμπνευσίν του καὶ τὴν σμίλην του εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν εὐγενεστέρων ἰδεωδῶν, ἐπροτάθη ἀπὸ ἐπιτροπὴν συλλογῆς ἐράνων πρὸς διαιώνισιν τῆς μνήμης τῆς νίκης τοῦ Βατερλώ νὰ κατασκευάσῃ τὸ ἀναμνηστικὸν μνημεῖον τῆς ἡττης τῆς πατρίδος του!

Ὅταν ἐπανῆλθε, τὸν ἀνέμενε, τρόπον τινα βραβεύουσα τὴν ἀρετὴν του, διὰ νὰ τὸν περιπτύξῃ εἰς ἀδιάσπαστον πλέον ἐναγκαλισμόν, ἢ Δόξα.

Καὶ τοῦτο δι' ἔργου, τὸ ὁποῖον ἐξετέλεσεν ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν μυροβόλου αἰσθήματος εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν διδάσκαλόν του τὸν Ρολάν.

Εἰς τὸν Ρολάν εἶχεν ἀνατεθῆ ἡ κατασκευὴ ἀνδριάντος τοῦ Μεγάλου Κονδέ. Ἄλλ' ὁ θάνατος τὸν κατέλαβεν ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔργου· τότε ὁ Δαβὶδ ἀνέλαβεν εὐλαβῶς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ. Τὸ ἐπεράτωσε καὶ τὴν ἀμοιβὴν τῆς ἐργασίας του τὴν προσέφερεν εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ διδασκάλου του. Ἐστήθη δὲ τότε ὁ ἀνδριὰς εἰς τὴν εἴσοδον τῆς γεφύρας τῆς Ὀμοιοίας πρὸ τοῦ βουλευτηρίου. — Ἀπὸ κριτικῆν, γραφεῖσαν εἰς φιλολογικὸν καὶ καλλιτεχνικὸν περιοδικὸν κατὰ τὸν θάνατόν του, τὸ Magasin Pittoresque, ἀποσπῶ τὰ ἑξῆς: «Τίς δὲν ἀναπολεῖ αὐτὸ τὸ ζωντανὸν μάρμαρον; Βλέμμα ἀετοῦ· στάσις ἐξόχως ἐπιβλητικῆ. Νομίζει τις ὅτι ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν θὰ ἐκτείνῃ τὴν χεῖρα διὰ νὰ σφενδονίσῃ τὴν στραταρχικὴν του ῥάβδον κατὰ τῶν γραμμῶν τοῦ ἔχθρου. Ἡ θύελλα ἐνσαρκωμένη ἐπὶ τοῦ μαρμάρου».

*
* *

Εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν σταδιοδρομίαν τοῦ Δαβὶδ ντ' Ἀνζερ ἕξ ἴσου πρὸς τὴν μεγαλειώδη ἐντύπωσιν τῶν δημιουργημάτων του καταπλήσσει τὸ μέγεθος τῆς ἐργασίας του. Εἶναι ἄπορον πῶς ἦτο δυνατόν εἰς ἄνθρωπος νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τοιαύτην καλλιτεχνικὴν παραγωγὴν· ὅλη ἡ Γαλλία εἶναι σκεπασμένη ἀπὸ μνημεῖα καὶ ἀνδριάντας τῶν ὑπερόχων τέκνων τῆς. Δὲν ὑπάρχει ἀνάμνησις δόξης πολεμικῆς, ἐπισημονικῆς, καλλιτεχνικῆς, τὴν ὁποίαν νὰ μὴ ἀψηθάντισεν ἐπὶ τοῦ μαρμάρου ἢ τοῦ ὄρειχάλκου. Καὶ ὄχι μόνον τοὺς ἐπιφανεῖς ἀνδρας. Παράδειγμα τούτου ἀναφέρω τὴν ὑπὸ τῆς σμίλης τοῦ Δαυὶδ ἀποθέωσιν ἑνὸς μαχητοῦ ἐφήβου, τοῦ μικροῦ τυμπανιστοῦ Μπαρρά, ἐκπνέοντος ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἐνῶ σφίγγει εἰς τὸ ματωμένον στήθος του τὸ

τρέχουν εθνόσημον τῆς Δημοκρατίας. Ἄλλὰ καὶ ὡς διαμαρτυρία κατὰ τῆς ἀγνωμοσύνης τῆς πατρίδος τοῦ πρὸς ἐπίλεκτον τέκνον τῆς, τὸν ἐμπνευσμένον ποιητὴν καὶ μουσουργὸν τῆς Μασσαλιώτιδος, τὸν ὑπηρετήσεν ἡ μεγαλοφυΐα. Ὁ Ροζὲ Ντελίλ ἐπείνα κατὰ τὴν περίοδον τῆς παλινορθώσεως εἰς τὴν Γαλλίαν. Ὁ ντ' Ἀνζέρ τότε ἐδημιούργησε τὸν ἀνδριάντα τοῦ Τυρταίου τοῦ Ἐθνικοῦ ὕμνου τῆς, καὶ μὲ τὸ ἀντίτιμον τοῦ ἔργου τοῦ ἐπράϋνε τὴν ἀγωνίαν τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ ὕμνωδοῦ.

Ἄλλὰ θὰ ἦτο πλάνη νὰ νομίση κανεὶς ὅτι τῆς Γαλλίας μόνης αἱ κορυφαὶ ἐνέπνεον τὴν καλλιτεχνικὴν αὐτὴν ψυχὴν. Ὁ ἀπὸ τοῦ τριακοστοῦ ὀγδόου ἔτους τῆς ἡλικίας τοῦ μέλος τοῦ Ἰνστιτούτου καὶ Καθηγητῆς τῆς γλυπτικῆς ἐν τῇ σχολῇ τῶν Καλῶν Τεχνῶν μετέβαινεν εἰς τὴν Ἀγγλίαν, εἰς τὴν Ἀμερικὴν, εἰς τὴν Ἑλβετίαν, εἰς τὴν Βαϊμάρην καὶ ἡ Τέχνη τοῦ ἐδημιούργει ἐκεῖ ἀνδριάντας καὶ προτομάς, ὡς ἡ Ὀλύμπιος κολοσσιαία προτομὴ τοῦ Γκαίτε τοῦ Κούπερ τοῦ Τζαίφερσον, τοῦ Βάλτερ Σκῶτ, τοῦ Φραγκλίνου, τοῦ Μπόλιβαρ οἱ ἀνδριάντες.

Ἀπέναντι τοιοῦτου ὄγκου ἐργασίας θὰ ἠδύνατό τις ἴσως νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι καὶ τὸ ἐλατήριον τῆς ἀμοιβῆς τῶν καλλιτεχνικῶν τοῦ μόχθων δὲν θὰ ἦτο ξένον πρὸς τόσῃ ἐνεργητικότητα. Θὰ ἦτο σκληρὰ ἀδικία πρὸς τὴν μνήμην τοῦ ἀληθῶς παραδόξου τούτου ἀνδρὸς τοιαύτη ὑπόθεσις. Διότι ὁ κατὰ κοινὴν ἀναγνώρισιν τῆς κριτικῆς κορυφαῖος τῶν γλυπτῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος — τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὴν Γαλλίαν, — ἔζησε μὲ τὴν οἰκογένειάν του τὸν λιτότερον βίον. Καὶ ὅταν ἀπέθανε, μερικὰ μικροκληροδοτήματα, ἀπλᾶ ἐνθύμια, τὰ κατέβαλε μὲ ἱερὰν εὐλάβειαν ἀπὸ τὴν προῖκα τῆς ἡ σύζυγός του.

Ὑπεράτη τιμὴ, τὴν ὁποίαν τῷ ἀπένευμεν ἡ πατρίς του, ἔχει πολλὴν ἀναλογίαν πρὸς τὴν τιμὴν, μὲ τὴν ὁποίαν περιέβαλεν ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν τὸν Φειδίαν. Ὁ Περικλῆς τῷ εἶχεν ἀναθέσῃ τὴν διακόσμησιν τοῦ Παρθενῶνος. Ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Γαλλίας Γκυζὼ ἀνέθεσεν εἰς τὸν Δαβίδ ντ' Ἀνζέρ τὴν διακόσμησιν τοῦ Πανθέου, τοῦ αἵτώματος τοῦ

ὁποίου ὅλα τὰ γλυπτὰ εἶναι δημιουργήματα τῆς σμίλης του. — Περὶ τῆς ἐντολῆς ταύτης, ἣ ὁποία ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Γαλλικοῦ ἔθνους διὰ τὸν ναὸν τῆς δόξης του ὁ Μπαρὺ εἰς τὸ ἔργον του « Ἐλευθέρα ἔρευνα » (*Libre recherche*) γράφει: « Ὁ Δαβὶδ ἀπεδείχθη, ὅτι ἦτο ἀντάξιος τοιοῦτου ἐγχειρήματος. Διότι πρὸς τὸν τοιοῦτον θρίαμβον τῆς Τέχνης του ἀπαιτεῖτο ὄχι μόνον τὸ τάλαντον ὑπερόχου καλλιτέχνου, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἡ διάνοια ἡ ἰσχυρὰ ἀνδρὸς ἀντλοῦντος τὰς ἐμπνεύσεις του ἀπὸ τὰς εὐγενεστέρας πηγὰς ἐνθέου φιλοπατρίας. Ἐπρόκειτο περὶ τοῦ δεινότερου ἔργου δι' ἕνα καλλιτέχνην. Ἄλλ' αὐτὸς δὲν ἀπεδειλίασεν. Ἡ καρδιά του ἐδονήθη ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἔδωσεν ὀλόκληρον τὴν ψυχὴν του εἰς αὐτὸ τὸ δημιούργημα, τὸ ὁποῖον ἐξῆλθεν ἐκ τῆς συνεργασίας τῆς μεγαλοφυΐας καὶ τῆς χειρὸς ἐνὸς ἀνθρώπου ».

*
*
*

Ἦτο ὁ γλύπτης οὗτος ἱεροφάντης τῆς ἀρετῆς, καὶ τὴν Τέχνην του τὴν ὑπέτασεν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν διαιώνισιν τῆς μνήμης ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἦσαν μόνον μεγάλοι, διότι προεκάλει τὸν θαυμασμόν ἡ ἰσχυρὰ δρᾶσις των, ἀλλ' ἦσαν μεγάλοι καὶ ὡς μορφαὶ ἠθικαὶ ὑπέροχοι, ὡς χαρακτῆρες προκαλοῦντες μαζὶ μὲ τὸν θαυμασμόν καὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ἐνθουσιάζουν μόνον τὰ εὐγενῆ ἑλατήρια. Διὰ τοῦτο παρὰ πᾶσαν πίεσιν, παρὰ πᾶσαν προσφορὰν ἠρνήθη ἀποτόμως νὰ κατασκευάσῃ ἀνδριάντα διὰ τὸν Ταλεϋράνδον, αὐτός, ὁ ὁποῖος ἔδωσεν ὅλην του τὴν ψυχὴν εἰς ἔργα διαιωνίζοντα τὴν μνήμην ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ, ὅπως ὁ ἀνδριάς τοῦ μικροῦ ἡρωϊκοῦ παιδιοῦ, τοῦ τυμπανιστοῦ Μπαρρᾶ.

*
*
*

Καὶ διὰ τὴν ἐνάργειαν τῆς εἰκόνας, ὄχι πλέον τοῦ ἀπροσίτου δόξης καλλιτέχνου, ἀλλὰ τοῦ ἀσυγκρίτου ψυχικῆς εὐγενείας ἀνθρώπου, σημειῶνω μίαν ἀπότομον ἐν αὐτῷ ἀντίθεσιν.

Ἦτο δημοκρατικὸς φανατικὸς. Ὅπως ὁ πατήρ του, ὅπου ἐμάχετο μετὰ λύσσης εἰς τοὺς πολέμους τῆς Βανδέας κατὰ τῶν φανατικῶν βασιλοφρόνων, τῶν ἀγρίως πολεμοῦντων τὴν ἀρτιγέννητον δημοκρατίαν, οὕτω καὶ αὐτός, ὅπου ἀγῶν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, ἐξ ἴσου εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου εἶχεν εὐρεθῆ σπουδάζων, ὅσον καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν, ἀπέρριπτε τὴν σμίλην διὰ νὰ σφίξῃ εἰς τὰς χεῖράς του τὸ ὄπλον.

Καὶ ὅμως αὐτὸς ὁ Δαβίδ ντ' Ἀνζέρ ἐδημιούργησε τὸ μνημεῖον τοῦ φανατικωτέρου ἐχθροῦ τῆς Δημοκρατίας, τοῦ στρατηγοῦ τῶν Βασιλοφρόνων τῆς Βανδέας Μπονσάν. Ἔδωσε δὲ εἰς τὸ δημιούργημά του τοῦτο, ἴσως τὸ ὑπεροχώτερον πάντων, ὄπλον του τὸν ἐνθουσιασμόν, ὅλην του τὴν εὐλαβῆ λατρείαν, τὸ προσέφερεν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν τοῦ βανδεανοῦ στρατηγοῦ πατρίδα, τὸ ποτὲ κέντρον τῶν βασιλοφρόνων ἀντιδραστικῶν, καὶ τὸ ἔστησεν ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοῦ Σαῖν Φλωρὰν ἀποκρούσας μετ' ἀγανακτικῆς πᾶσαν προσφορὰν ἀμοιβῆς.

Γρίφος τοῦτο βέβαια διὰ τὴν ψυχροσύνην τοῦ ἀνδρός. Ἄλλ' ἢ ἐξηγήσις αὐτοῦ τοῦ γρίφου παρέχει τὴν εἰκόνα τοῦ ψυχικοῦ του μεγαλείου, καὶ ἀπαντᾷ καὶ εἰς μίαν λεπτομερειακὴν ἀπορίαν, διατί εἶχεν ἐκλέξει τὸν ναὸν τοῦ Σαῖν Φλωρὰν διὰ νὰ στήσῃ ἐν αὐτῷ τὸν ἀνδριάντα τοῦ ἀντιδραστικοῦ στρατηγοῦ.

Ὁ Μπονσάν ἦτο ὁ στρατηγὸς τῶν βασιλοφρόνων εἰς τὴν μάχην τοῦ Σομπὲ τὸ 1793. Κατ' αὐτὴν ἐνίκησεν ὁ Μπονσάν τοὺς δημοκρατικούς, ἐξ ὧν ἠχμαλωτίσθησαν πέντε χιλιάδες, τοὺς ὁποίους ἐνέκλεισαν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Σαῖν Φλωρὰν. Ἄλλ' ὁ Μπονσάν ἐτραυματίσθη θανασίμως. Ἐπνεε τὰ λείψδια, εὐρισκόμενος εἰς τὰς τελευταίας στιγμὰς τῆς ἀγωνίας του, ὅταν εἰς ἓκ τῶν ἀξιωματικῶν του, τοῦ εἶπεν ὅτι ἡ νίκη ἦτο ὀλοσχερῆς καὶ ὅτι πέντε χιλιάδες αἰχμάλωτοι, οἱ ὅποιοι θὰ τουφεκισθοῦν, θὰ τὴν ἐπισφραγίσουν διὰ τοῦ θανάτου των.

Τότε ὁ μελλοθάνατος στρατηγὸς ἠδυνήθη νὰ ὑπεγερεθῆ ἐπὶ τῆς κλίνης του καὶ μὲ φωνὴν ἰσχυράν, ὡς εἶν ἐσφενδόνιζε διαταγὴν ἀπὸ τοῦ ἵππου του ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης,

ἐβροντοφώνησε: «Χάρις εἰς τοὺς αἰχμαλώτους! Ὁ Μποναὶν διατάσσει» (Grâce aux prisonniers! Bonchamp Pardonne) καὶ κατέπεσε νεκρός. Ἡ διαταγή του ἐξετελέσθη μετὰ σεβασμοῦ. Οἱ αἰχμάλωτοι ἀφῆθησαν ἐλεύθεροι.

Αὐτὴν τὴν προᾶξιν τοῦ βασιλόφρονος στρατηγοῦ ἠθέλησε νὰ ἀπαθανάτιση ὁ δημοκρατικὸς καλλιτέχνης. Καὶ ἐμονιμοποίησεν ἐπὶ τοῦ μαρμάρου τοῦ μνημείου, τὸ ὁποῖον ἔστησεν ἐπὶ τοῦ τάφου του, εἰς αὐτὸν τὸν ναόν, ὅπου εἶχον ἐγκλεισθῆ οἱ αἰχμάλωτοι, αὐτὴν τὴν ἱερὰν στιγμήν.

Ἄλλ' ὑπῆρχε καὶ προσωπικὸς λόγος, ἀποτελῶν ὄχι ἀσθενέστερον τίτλον τῆς εὐγενείας τῆς ψυχῆς τοῦ καλλιτέχνου, ὁ ὁποῖος ἀπεκαλύφθη ἱκανὰ ἔτη, μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Ὅταν ἐν ἔτει 1857 ἀπέθανεν ὁ ἰσάδελφος φίλος του καλλιτέχνης Ἀχιλλεὺς Ντεβεριά, διευθυντῆς τοῦ μουσείου τῶν χαλκογραφιῶν ἐν τῇ Ἑθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Γαλλίας, εὐρέθη μεταξὺ τῶν ἐγγράφων του εἰκὼν τοῦ μνημείου τούτου, τὴν ὁποίαν τῷ εἶχε προσφέρει ὁ Δαυὶδ καὶ κάτωθεν αὐτῆς ἡ ἐξῆς ἀποκαλυπτικὴ σημείωσις: «Ὁ πατὴρ μου ἦτο εἰς ἐκ τῶν πέντε χιλιάδων αἰχμαλώτων τοῦ δημοκρατικοῦ στρατοῦ, ὅπου εἶχεν ἐγκλεισθῆ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Σαιν Φλωράν, καὶ τῶν ὁποίων τὴν χάριν ἐξήτησεν ὁ Μποναὶν, ὅταν ἐξέπνεε. Ἀνεγείρων αὐτὸ τὸ μνημεῖον ἠθέλησα νὰ ἐξοφλήσω τὸ κατὰ δύναμιν, (autant que cela m'était possible) τὴν ὀφειλὴν εὐγνωμοσύνης τοῦ πατρός μου. Δαβὶδ ντ' Ἀνζέρ».

Τόσον τὸ αἰσθημα τῆς εὐγνωμοσύνης ἀπετέλει ἐν ἀπὸ τὰ εὐοσμώτερα ἀνθη τῆς ἀνθοδέσμης τῶν ἀρετῶν τῆς ψυχῆς του, ὥστε νὰ νομίξῃ ὡς πενιχρὰν ἀπότισιν τῆς ὀφειλῆς του τὴν ἀθανασία, τὴν ὁποίαν προσέφερον ἀντίδωρον τῆς ζωῆς τοῦ πατρός του εἰς τὸν σωτήρα του!

*
* *

Καὶ ἤδη ἐπανέρχομαι εἰς τὰ ἀφορῶντα ἀποκλειστικῶς τὸν φιλελληνισμόν του, καὶ τὰ κατὰ τὴν ἐν Ἀθήναις διαμονήν του, ὅπου ἐξόριστος, γέρον καὶ ἐξηντημένος, ὑπὸ

τὴν σκιὰν τῆς Ἀκροπόλεως προσέφερε τὴν Τέχνην του διηνεκῆ μέχρι τέλους λατρείαν εἰς τὸν βωμὸν τῆς Ἑλληνικῆς δόξης.

Ἐπὶ ἰκανὰ ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δαβὶδ ντ' Ἀνζέρο ἐγένοντο εἰς τὴν γενέτειραν αὐτοῦ τὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνδριάντος ἐκείνου, ὅπου εἶχε γεμίσει τὸν κόσμον μὲ ἀνδριάντας, ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ἰούλιος Κλαρετὶ ἔγραψεν εἰς τὸν «Χρόνον» ὡραίας γραμμᾶς, αἱ ὁποῖαι ὅμως δὲν εἶναι οὔτε βιογραφία, οὔτε κριτικὴ—τὸ πολὺ διήγημα, θελκτικὸς μῦθος, ὡραῖα γραμμένον, ὅπως πᾶν ὅ,τι ἀπέρρεεν ἀπὸ τὸν γοητευτικὸν κάλαμόν του, ἀλλὰ μόνον μῦθος.

Διὰ τὸ ἀγαλμα τῆς Ἑλληνίδος του, τῆς ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, ὁ Κλαρετὶ γράφει, ὅτι τὸ ἐνεπνεύσθη, ὡς ἐξῆς: Ἡμέραν τινά, λέγει, περιεφέρετο εἰς τι νεκροταφεῖον. Εἶδε μικρὰν κόρην, ἣ ὁποῖα ἐσυλλάβιζε τὴν ἐπιγραφὴν, ἀκολουθοῦσα τὴν σειρὰν τῶν γραμμάτων. Ἡ ζωὴ μετὰ κόπου κατεγίνετο νὰ ἀναγνώσῃ τὸ μυστήριον τοῦ θανάτου. Εὗρον τὴν σύνθεσιν τοῦ καλλιτεχνήματός μου! εἶπε τότε ὁ γλύπτης. Ἐνῶ δὲ ὀλίγας ἡμέρας κατόπιν μετέβαινε νὰ προγευματίσῃ μὲ τὸν Βίκτωρα Οὐγκώ, συνήντησεν εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ Μὸν Παρνὰς θελκτικωτάτην κόρην ἀδύνατον περιβεβλημένην δάκη. Ἡ κόρη αὕτη, Κλημεντίνη, — ὑπῆρξε τὸ μῶδον τοῦ καλλιτέχνου. Αὐτὸ ἔπρεπε νὰ γείνη ἡ ἐνσάρκωσις τῆς ἀγωνιζομένης Ἑλλάδος. Τὸ ἀσθενικὸν πλᾶσμα ἔπρεπε νὰ ζήσῃ εἰς τοὺς αἰῶνας ἐν τῷ μαρμάρῳ. Συνεχίζει δὲ κατόπιν ὁ Κλαρετὶ τὸ διήγημά του — διότι ὡς εἶπον περὶ διηγήματος πρόκειται — περὶ τῶν τραγικῶν κατόπιν περιπετειῶν τῆς μικρᾶς αὐτῆς κόρης καὶ περὶ τῆς εἰς Ἑλλάδα μεταβάσεως καὶ διαμονῆς τοῦ ντ' Ἀνζέρο.

Ἀλλὰ ἐπιβάλλεται χάριν τῆς μνήμης τοῦ μεγάλου τούτου φίλου τῆς Ἑλλάδος ἡ ἀναίρεσις μύθου τοῦ Κλαρετὶ, δι' οὗ παριστάνει τὸν Δαβὶδ ἀγανακτήσαντα καὶ ὀργίλον, σχεδὸν ἐχθρὸν τῆς Ἑλλάδος διὰ τὸν ἀκρωτηριασμὸν τοῦ ἔργου του.

Τραγικὴ ἀναλήθεια διὰ τὴν μνήμην του. Ὁ Δαβὶδ ἐθλίβη. Αὐτὸ εἶναι ἀληθές. Ἄλλ' οὔτε διανοήθη ποτὲ νὰ καταστήσῃ ἀλληλέγγυον ἓνα λαὸν διὰ τὸν βανδαλισμὸν τριῶν τεσσά-

Ὁ τάφος τοῦ Μάρκου Μπότσαρη.

ρων ἀκαταλογίστων, οὔτε πρὸς στιγμὴν ἐμειώθη ἢ πρὸς τὴν Ἑλλάδα λατρεία του μέχρι τοῦ θανάτου του.

Ἀπόδειξις δὲ τούτου αἱ ἐν Ἀθήναις ἐργασίαι του, καὶ ἡ ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὸν ἰσάδελφον φίλον του Δεβεριά, τοῦ ὁποίου ἐμνήσθη ἄνωτέρω, αὐθεντικὴ ἐπιστολὴ του, ἧς ἀμέσως κατωτέρω δημοσιεύω ἀποσπάσματα.

*
**

Ὅταν τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1851 ἔγεινεν ἡ παρασπονδία καὶ τὸ πραξικόπημα τοῦ τρίτου Ναπολέοντος, ὁ δημοκρατικὸς καλλιτέχνης ἐπέταξε πάλιν τὴν σμίλην διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὸ ὄπλον καὶ νὰ ἀγωνισθῇ κατὰ τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἐννοεῖται, ὅτι ἔπαθλον τοῦ ἀτυχοῦς ἐκείνου ἀγῶνος ὑπῆρξεν ἡ ἔξορία τοῦ μεγάλου καλλιτέχνου. Ἀνέλαβε τότε τὴν εἰς τὰ ξένα περιπλάνησιν, δεινῶς καταβεβλημένος, γέρον πλέον, συνοδευόμενος ὑπὸ τῆς θυγατρὸς του. Κατ' ἀρχὰς μετέβη εἰς τὸ Βέλγιον. Ἄλλ' ὑπέφερε πολὺ καὶ σωματικῶς καὶ ἠθικῶς. Ἐπίστευσεν ὅτι θὰ ἀνεγεννᾶτο, ἐὰν ἦρχετο εἰς τὴν πατρίδα τοῦ ἀφθίτου Καλοῦ, ὑπὸ τὸ φῶς καὶ τὸ θάλπος τοῦ ἀττικοῦ ἡλίου.

«Οἱ Ἕλληνες» γράφει εἰς τῶν βιογράφων του, «βλέποντες τὸν γέροντα ἐξόριστον στηριζόμενον εἰς τὸν βραχίονα τῆς ἀφωσιωμένης θυγατρὸς του θὰ ἀνεμνήσθησαν βεβαίως ἑνὸς τῶν θελκτικωτέρων θρύλων τῆς Ἀρχαιότητος (ἐννοεῖ τοὺς περὶ τοῦ Οἰδίποδος στηριζόμενον ἐπὶ τοῦ βραχίονος τῆς Ἀντιγόνης, ὅτε ἔφθασεν εἰς τὸν Κολωνόν, σίχους τῆς Σοφοκλείου τραγωδίας) καὶ τὸν ὑπεδέχθησαν καὶ τὸν περιέβαλον εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ κατὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι διαμονὴν του, μὲ τὰ ζωηρότερα δείγματα ἀγάπης καὶ σεβασμοῦ. Αὐτὸς δὲ καὶ ἐν Ἑλλάδι, πιστὸς εἰς τὴν ἀποστολὴν του, ὡς νέου Πλουτάρχου, ἠθέλησε νὰ προσθέσῃ εἰς τὴν συλλογὴν του τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν καὶ τὸν Κανάρη».

Τὸν ὀνομάζει δὲ οὕτω ὁ βιογράφος του, διότι Πλούταρχον τοῦ μαρμάρου καὶ τοῦ ὀρειχάλκου τὸν εἶχον ὀνομάσει οἱ συμπολιταὶ του.

Σύγχρονον τῆς ἐν Ἑλλάδι διαμονῆς τοῦ καλλιτέχνου ἑλληνικὴν πηγὴν δὲν ἠδυνήθην νὰ ἀνεύρω ἄλλην, ἀπὸ τὸ περιοδικὸν Πανδώρα¹.

Εἶναι ἐνθουσιώδης βιογραφία αὐτοῦ καὶ περιέχει πληροφορίας περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐνασχολήσεώς του, ἐπιβεβαιωτικὴν τοῦ ὅτι μεταξὺ ἄλλων τὸν εἴλκυεν ἡ δόξα τοῦ Κανάρη, σχέδιον, τοῦ ὁποίου ἡ πραγματοποίησις (καὶ ἂν ἐξ ἄλλων πηγῶν δὲν ἤθελον ἀνευρεθῆ καὶ ἄλλαι ἐργασίαι του, ἐν Ἀθήναις ἀφορῶσαι τὴν Ἑλλάδα) θὰ ἤρκει πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι ἔζησε καὶ ἀπέθανεν ἀκραιφνῆς καὶ ἐνθουσιώδης φιλέλλην ὄχι μόνον κατὰ τὸ αἶσθημα, ἀλλ' ἐργαζόμενος καὶ μοχθῶν, προσφέρων δὲ τὴν ἐργασίαν του ὅλως δωρεάν, ὡς φόρον εἰς τὰς ἐνδόξους ἀναμνήσεις τοῦ ἔθνικοῦ μας Ἀγῶνος.

Ἀποσπῶ ἀπὸ τὴν Πανδώραν τὰ ἐξῆς ἐκ τοῦ προοιμίου καὶ ἐκ τῆς περιγραφῆς τῆς προτομῆς τοῦ Κανάρη, τὴν ὁποίαν ἔξεπόνησεν ὁ καλλιτέχνης.

«Ὅταν ἐξώριζον τὸν Φειδιαν οἱ Ἀθηναῖοι, μετ' οὐ πολὺ μεταμελόμενοι προσεκύουν μετ' εὐλαβείας καὶ θαυμασμῶ εἰς τὴν Ὀλυμπίαν τὸ μεγαλοῦργημα τοῦ μεγάλου τεχνίτου, τὸν πατέρα τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡμιθέων. Σήμερον ἐν Ἀθήναις, ἐν τῇ ἔξορῳ, βλέπομεν τὸν Φειδιαν τῆς Γαλλίας στηριζόμενον εἰς τὸν ἀπαλὸν βραχίονα νέας κόρης, τῆς μόνης του παραμυθίας, μὲ κεκυφύϊαν τὴν κεφαλὴν, πλανῶντα τὸ βλέμμα εἰς τὸ κενὸν καὶ ὡς ζητοῦντα τὰ προσφιλῆ ὄντα, εἰς ἃ ἡ αἰσθησις καὶ ἡ φαντασία του ἐνεφύσησαν ζῶν ἔνδοξον. Ὅταν τὸ τεθλιμμένον βλέμμα του ἀναπαύεται ἐπὶ τὰ περιστοιχιζόντα αὐτὸν ἀρχαῖα ἀριστουργήματα, τότε χαρᾶς ἀκτῆς φαιδρύνει τὸ πρόσωπόν του, διότι ἐν αὐτοῖς ἀναγνωρίζει δημιουργήματα ἀδελφῆς μεγαλοφυΐας. *Ἀλλὰ λυπηρὸν δι' ἐκεῖνον καὶ δι' ἡμᾶς εἶναι, ὅτι τὸ περιβάλλον, ἐν ᾧ ζῆ, οὐ μόνον δὲν προκαλεῖ καλλιτεχνικὰ ἐμπνεύσεις, ἀλλὰ καὶ φονεύει αὐτὰς ὑπὸ τὸ πῦχος ἀμαθοῦς ἀδιαφορίας.*»

Καὶ διὰ τὴν προτομὴν τοῦ Κανάρη ἀφιερώνει ἡ Παν-

¹ 10 Αὐγούστου 1852 φυλλάδιον 58 σελίς 229.

δώρα τὰς ἐξῆς γραμμάς: «Εἰς τὸν προσενεγκόντα ὀλοκαύτωμα στόλων ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς πατρίδος ὁ Δαβὶδ προσέφερε μαρμάρινον καὶ κολοσσιαίαν τὴν προτομὴν του. Τὸ ἔργον τοῦτο ἔχει εἰς ὑπέριστατον βαθμὸν ὅλα τὰ προτερήματα, ὅσα διακρίνουσι τὸν Δαβὶδ τοὺς εἰκονικοὺς ἀνδριάντας. Ἐνῶ δηλαδὴ παριστᾷ μετὰ πάσης ἀκριβείας τὴν ὄραιαν μορφήν τοῦ υἱοῦ τῆς θαλάσσης, συγχρόνως διὰ τῶν γαληνιαίων του χαρακτήρων ἀποδίδει τὸν ἀρειμάνιον ἐνθουσιασμόν, ὅστις ἄλλοτε τοὺς ἐξωογόνει καὶ ἐμφυσᾷ εἰς αὐτοὺς τὴν ἐνδοξον αὔραν τῶν μεγάλων παλαιῶν ἡμερῶν. Ὁ προέχων πώγων φέρει τὴν σφραγίδα τῆς ἀνευδρότου ἐπιμονῆς καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ φαίνονται ὑπερηφάνως διερωτῶντες τὸν πόντον, τὸ ἀχανές στάδιον τῶν νικῶν. Φέρει δὲ ὁ εὐκλεῆς υἱὸς τῶν Ψαρρῶν οὐχὶ τὴν στολὴν τοῦ Ναυάρχου, ἀλλ' ἐκείνην μεθ' ἧς ἠνδραγάθησε τὸν ζωγραφικὸν πῖλον τοῦ ναύτου, καὶ λαιμοδέτην ἀτιμελήτως ἐρριμμένον περὶ τὸν τράχηλον. Τοιαύτη εἶναι ἡ πολῦτιμος αὐτῆ προτομή, ἣτις ἀντιπροσωπεύει δύο δόξας, τὴν καλλιτεχνικὴν τῆς Γαλλίας καὶ τὴν ναυτικὴν τῆς Ἑλλάδος.

Θλιβερὸν ἐρώτημα ἀνέρχεται ἀπὸ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀναγινώσκοντος αὐτὴν τὴν περιγραφὴν τῆς προτομῆς τοῦ Κανάρη, εἰκονιζομένης μάλιστα καὶ εἰς τὴν Πανδώραν: Τί ἀπέγεινε τὸ ἐθνικὸν τοῦτο κειμήλιον; Ποῦ τάχα τὸ ἔχει κλυδωνίσῃ μετὰ τὴν πάροδον τόσου χρόνου ἢ ἀναλγησία καὶ ἡ ἀδιαφορία τοῦ τελευταίου κατόχου αὐτοῦ;

Ἄλλὰ μὴ ἦτο τοῦτο μόνον τὸ ἐν Ἑλλάδι ἔργον τοῦ Δαβίδ; Τυχαίως συνήντησα εἰς τὴν Γαλλικὴν «Εἰκονογραφημένην Ἀποθήκην» τοῦ 1862, ἀπεικόνισιν δύο μεταλλίων τοῦ Κανάρη καὶ τῆς ἀνταξίας γυναικός του τῆς Δεσποίνης Κανάρη, μετὰ τὴν Ψαριανὴν κόμμωσιν καὶ μετὰ ἐπιγραφὰς τοῦ μὲν μεταλλίου τοῦ ναυάρχου «Canaris. — David d'Angers, Athènes 1852», τῆς δὲ συζύγου του «Δέσποινα Κανάρη. David d'Angers. Athènes 1852». Ἐκ τῆς χαλκογραφικῆς ἀναπαραστάσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐμποιοῦν τὰ μετάλλια ταῦτα τὴν ἐντύπωσιν ἐξόχων καλλιτεχνικῶν ἔργων. Παρέλειψα δὲ νὰ ἀναφέρω, ὅτι εἰς πολλὰς ἑκατοντάδας

ἀνέρονται τὰ μέταλλα τοῦ Δαβίδ, ἀντάξια τῶν ἀνδριάντων του, εἰδικὸν δὲ ἔξ αὐτῶν ὑπάρχει μουσεῖον εἰς τὴν γενέτειραν.

Ἄλλὰ ποία ὑπῆρξεν ἢ ἔκκληξις μου, ὅταν τὰ δύο αὐτὰ μέταλλα, ἔξαιρετικοῦ μεγέθους, διότι ἔχουσι διάμετρον εἴκοσι περίπου ἑκατοστομέτρων, εἶδον ἀνηρημένα εἰς τὸ Ἱστορικὸν μας Μουσεῖον παρὰ τὸ βᾶθρον τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἑλληνίδος του, καὶ μαζί μὲ αὐτά, ὡς δορυφόρους, καὶ ἄλλα δημιουργήματα τῆς ἐν Ἀθήναις ζωῆς του, τὰ μέταλλα τῶν Φαβιέρου, Κωλέττη, Ἐυνάρδου, Βύρωνος καὶ Κάνιγγ;

Καὶ τίς ἤξεύρει τίνα ἄλλα κειμήλια τῆς Τέχνης πλὴν τούτων, τὰ ὅποια διασωθέντα διαφυλάττει τὸ Μουσεῖον μας, τὸ ἐν τῷ Πολυτεχνεῖῳ Ἐθνικὸν ἡμῶν Πάνθειον, διεσκορπίσθησαν ἢ ἐπωλήθησαν εἰς τὴν ἄλλοδαπὴν ὑπὸ τῶν τελευταίων κατόχων αὐτῶν! Καὶ ὅλας ταύτας τὰς καλλιτεχνικὰς ἐργασίας, δι' ὧν ἐπεδίωκε νὰ στερεοποιῇ ἐπὶ τοῦ μετάλλου ὑπερεχούσας μορφὰς τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν τῆς ἐν Ἀθήναις διαμονῆς του, τὰς προσέφερε δωρεὰν πάντοτε παρ' οὐδενὸς δεχθὲς λεπτόν ὃ ἐξορίστος καλλιτέχνης, κειμήλια καλλιτεχνικὰ ἀνεκτίμητα καὶ μάρτυρας εὐγλώττους τοῦ φιλελληνισμοῦ του.

Διότι ἡ Ἑλλὰς συνεκράτει τὸ πνεῦμά του, καὶ τὸ ὑπόλοιπον τῆς ἐνεργητικότητός του τὸ κατηνάλισκεν εἰς τὸν πενιχρὸν οἶκον του ἐν Ἀθήναις καὶ εἰς τὴν Κηφισιάν, ὅπου εἶχεν ἐνοικιάσει δύο δωμάτια χωρικοῦ σπιτιοῦ, ἔξ ὧν τὸ ἐν εἶχε μεταβληθῆ εἰς ἐργαστήριον τοῦ ἐπιφανεστέρου γλύπτου τῆς Γαλλίας.

*
**

Δὲν θὰ ἤρουν ταῦτα διὰ νὰ καταστήσουν ἀδύνατον τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ Δαβὶδ ἀπεκόμισε πικρίαν ἐκ τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐντυπώσεων του; Ἄλλὰ προστίθεται καὶ ἡ μόνη διασώθεισα ἐπιστολή του ἔξ Ἀθηνῶν. Καὶ ἡ ἐπιστολή αὕτη ἀνευρέθη μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τοῦ ἰσαδέλφου φίλου του Δεβεριά, περὶ τοῦ ὁποίου ἀνωτέρω ἔκαμα λόγον. Εἰς αὐτὴν ἔχει διαχυθῆ ἢ ἀλγεινὴ μελαγχολία τοῦ γέροντος ἐξορίστου.

Τὰ βλέπει ὅλα μαῦρα. Ἄλλὰ τοῦτο μόνον. Διότι εἰς γράμμα τόσον ἐμπιστευτικόν, ὅπου εἰς αὐτὸ χύνει ὅλον του τὸν πόνον, δὲν περιλαμβάνεται ἡ παραμικρὰ νύξις πικρίας κατὰ τῆς χώρας, ἣτις ἐδέχθη τὸν ἐξόριστον, ἀλλὰ μόνον κατὰ τοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ τῆς ἀδιαφορίας ἐκείνων, ὅπου ἀπέσπασαν ἀπὸ τὸ χῶμα τῆς γενετείρας τὸ δενδρὺλλιον, τοῦ ὁποίου φιλικὴ χεὶρ καθ' ἑκάστην ἐπότιζε τὰς ῥίζας.

«Σοῦ γράφω αὐτὰς τὰς γραμμάς, ἔγραφεν ὁ Δαβιδ εἰς τὸν Δεβεριά, στηριζόμενος εἰς τὸ παράθυρόν μου, ἀντικρυ τῆς Ἀκροπόλεως, περικλειούσης σεπτὰ ἐρείπια θρησκείας, ὅπου ἐξέλιπε, καὶ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἔχει ἐκπνεύσει. Πρὸς τ' ἀριστερά μου ἐπὶ ἀνοικτοῦ πεδίου τὰ λείψανα τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Πλησίον αὐτῶν, εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ὑμηττοῦ, ὁ Ἰλισσός, ὁ ὁποῖος ἦτο ἄλλοτε ποταμός, σήμερον ἀπεξηραμένος, ἔμφανίζει ποῦ καὶ ποῦ σπανίας ὕδατινους αὐλακας. Κατὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ὁ Ὑμητὸς χρωματίζεται μὲ ἰώδεις ἀποχρώσεις ἀνεκφράστου διαφανείας καὶ ἀσυλλήπτους εἰς τὰς θαλάσας καὶ ἀβρὰς μεταλλαγὰς των. — Ἐντεῦθεν ἐπὶ βράχου ὁ Ἄρειος Πάγος, ὅπου ἡ Ἀθηναῖα προσήρχετο ῥίπτουσα εἰς τὴν κάλπην τὴν ἀθωοτικήν τῆς ψῆφον, τὸ ὁποῖον ὅμως δυστυχῶς ἐλησημόνησε νὰ πράξῃ προκειμένου περὶ τοῦ Σωκράτους. Ἀπώτερον πρὸς τὰ δεξιὰ τὰ ὠραῖα βουνὰ τῆς Πελοποννήσου, ὁ Πειραιεύς, καὶ ὁ κόλπος τῆς Σαλαμίνος· ἡ ἱερὰ ὁδὸς καὶ ἡ Ἐλευσίς. Καθ' ἑσπέραν παρακολουθῶ τὸ μέγα θέαμα τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου. Ποτὲ ὁ ὑπέροχος οὗτος ζωγράφος δὲν ἀντιγράφει ἑαυτὸν εἰς τὰ μαγικὰ φαινόμενα τῆς δύσεως. Δὲν ὑπάρχουν λέξεις διὰ νὰ ἐκφράσουν τὴν ἐπιβλητικὴν, τὴν ἐπίσημον ὠραιότητα αὐτοῦ τοῦ θερμοῦ ἐναγκαλισμοῦ οὐρανοῦ καὶ γῆς. Καὶ ἡ ψυχὴ, ἐνῶ τὴν κατακλύζει ὁ ἐνθουσιασμός, ὑφίσταται συναίσθημα ἀπροσδιόριστον, τὸ ὁποῖον τὴν συνθλίβει, ἔνεκα αὐτῶν τῶν ἐντυπώσεων τῶν ἐκτὸς αὐτῆς, κάτι προσόμοιον πρὸς θαυμάσιον ἀντικατοπτρισμὸν ἐπάνω εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς λατρευτῆς ὑπάρξεως. Στεναγμοὶ τότε ἀποπνίγουν τὸ στῆθος καὶ νοσταλγικὸς πόνος φέρει τὴν μνήμην τοῦ ἐξορίστου πρὸς τὴν Πατρίδα τὴν λατρευτὴν.

Τὸ δενδρούλλιον, τὸ ὅποιον ἔξερρίζωσαν ἀπὸ τὴν γῆν, ὅπου ἐγεννήθη, καὶ ὅπου καθ' ἑκάστην φιλικὴ χεὶρ ἐπότιζε τὰς ῥίζας του, θνήσκει εἰς τὴν γῆν τῆς ἔξορίας αὐτῆς τὴν αὐχηρὰν, ὡς τοῦ ἐγῶιστοῦ ἢ καρδία. Εἰς τὸ ἔνδοξον τοῦτο κοιμητήριον τὰ πάντα φέρουν τὴν ψυχὴν πρὸς τὴν μελαγχολίαν. Ἡ Ἀκρόπολις, μεγαλειῶδες βᾶθρον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχον ἐγερεθῆ τὰ ἱερὰ τῶν θεῶν, καὶ οἱ ἀνδριάντες τῶν ἡρώων, ἐρείπια μόνον. Οἱ στῦλοι, ὅσοι ἴστανται ἀκόμη, ἐμποιοῦν τὴν ἐντύπωσιν ἀσάρκων βραχιόνων τεινομένων πρὸς ἰκείαν. Ἐδῶ ζῶ μὲ τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν μου συνθλίβει τὴν ψυχὴν. Ὁ ἀμαυρὸς κρύσταλλός του δὲν ἀντανακλᾷ πλέον οὐδὲ τὴν εἰκόνα τῶν ὠραίων παρελθόντος κόσμου. Ἀσφαλῶς τὴν ἀφθαρσίαν δὲν πρέπει νὰ τὴν ἀναζητῆ κανεῖς, εἰμὴ μόνον εἰς τὴν ἐνότητα μιᾶς Δημιουργικῆς Ἀρχῆς, τῆς ὁποίας τὸ ἀλφάβητον ἀνευρίσκεται εἰς τὸ μέγα βιβλίον τῆς Φύσεως, καθ' ἑκάστην σελίδα».

Ἡ ὑγεία τοῦ ἔξορίστου κατέρρευε καθ' ἑκάστην γοργῶς. Αὐτὸς καὶ ἡ κόρη του, ἡ νέα αὐτῆ Ἀντιγόνη, ἐνόμιζον ὅτι τὸ κλίμα τῆς Ἑλλάδος ἦτο ὁ συντελεστής αὐτῆς τῆς κατερειπώσεως, ὅπως πρὶν ἔλθῃ ἐδῶ ἀπέδιδον τὴν ἐμφάνισιν τῶν πρώτων δυσσοιῶνων συμπτωμάτων εἰς τὸ κλίμα τοῦ Βελγίου. Συνηθίζει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀναζητῆ ἔξωτερικὰ αἰτία δι' ὅσα πάσχει ἀπὸ αἰτία ἐνεδρευόντα εἰς τὸν ὄργανισμόν του. Συμβιβάζεται τόσο πολὺ μὲ τὴν ἐλπίδα αὐτῆ ἢ συκοφαντία τοῦ περιβάλλοντος, τοῦ ἔξωτερου περὶ ἡμᾶς κόσμου!

Κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ἐδῶ διαμονῆς του ὑπέστη ἐπανεπιημμένας ἐλαφρὰς συμφορῆσεις.

Ἀνεχώρησεν ἐσπευσμένως διὰ τὴν Νίκαιαν, ἥτις τότε δὲν ἀνήκεν εἰς τὴν Γαλλίαν. Ἐκεῖθεν οἱ φίλοι του ἐπέτυχον διὰ τῆς ἐντόνου μεσολαβήσεως τοῦ Μπερανζῆ τὴν ἀνάκλησίν του ἐκ τῆς ἔξορίας.

Ἐπανελθὼν εἰς τὴν πατρίδα του ἐσύρθη εἰς προσκύνημα τῆς γενετείρας του, ὅπου ἐπεσκέφθη τὸ «Μουσεῖον Δαβίδ», τὸ ἀποκλειστικὸν ἱερὸν τῶν ἀριστουργημάτων τῆς μεγαλοφυΐας του. Ἐκεῖθεν πάλιν μετέβη εἰς τὸν Σαῖν Φλωρὰν εἰς

προσκύνημα τοῦ τάφου τοῦ Βανδεάνου στρατηγοῦ Μπονσάν, σωτήρος τοῦ πατρός του, ἐνὸς ἐκ τῶν 5000 αἰχμαλώτων, εἰς τοὺς ὁποίους εἶχε χάρισει τὴν ζωὴν ἢ ἀρήϊος διαταγὴ τοῦ θνήσκοντος στρατηγοῦ, καὶ ὅπου ἡ μεγαλοφυΐα του ὑπὸ τὴν πνοὴν τῆς εὐγνωμοσύνης εἶχεν ἐγείρει τὸ ὑψηπέστερον μεγαλόουργημα τῆς Τέχνης του.

Ἐκεῖ ὑπέστη τὴν πρώτην προσβολὴν ἀποπληξίας. Ἄπελπις ἡ οἰκογένειά του τὸν ἐπανεφέρεν εἰς τὸ Παρίσι, ὅπου μετὰ ἐπανεπιλημμένας προσβολὰς ὑπέκλυσε τὴν βίην. Ἰανουαρίου 1856.

*
* *

Ὁ Δαβίδ ντ' Ἀνζερ δι' ὅλης αὐτοῦ τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας ἐπηλήθευσεν, ὅτι μετὰ τόσον ἀφθάστου κύρους ἐδογματίσαν οἱ ὑπέρτατοι κριτικοὶ ὑπερτάτων καλλιτεχνικῶν δημιουργημάτων, τῶν τῆς κλασικῆς ἑλληνικῆς Τέχνης, ὁ Λέσσιγκ καὶ ὁ Βίγκελμαν. Κατ' αὐτοὺς τὰ ἀπρόσιτα εἰς ὠραιότητα δημιουργήματα τῆς Τέχνης εἶναι ἀδύνατον νὰ προέλθουν ἀπὸ μόνην τὴν Μεγαλοφυΐαν, ἔστω καὶ τὴν πλεόν ὑπέροχον καὶ τὴν πλεόν ἀφθαστον. Ἀπαιτεῖται ἀπαραιτήτως ἡ μὲ τὴν Μεγαλοφυΐαν ἑναρμόνισις τῶν ὑψηλῶν, τῶν εὐγενῶν, τῶν ἐξαυλωμένων ιδεωδῶν, τὰ ὁποῖα ἐξωραΐζει ἔτι μᾶλλον τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα, τὸ ἦθος, τοῦ χαρακτῆρος ἢ εὐγένειας. Αὐτὰ τὰ ἐφόδια εἶχον οἱ μεγαλοουργοὶ τῆς Τέχνης εἰς τὴν ἀρχαιότητα, καὶ αὐτὰ εἶχε καὶ ὁ Δαβίδ, εἰς τὸν ὁποῖον οὐδὲν ψυχικὸν χάρισμα εὐγενείας εἶχεν ἀρνηθῆ ἢ φύσις. Καὶ ὡς ἐκείνοι, τοὺς ὁποίους μόνους ἀνεγνώριζε διδασκάλους, ὁδηγὸν εἶχε πρὸς δημιουργίαν τοῦ ὠραίου, ὑπὲρ τὸ φυσικόν, τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα καὶ τὴν πίστιν εἰς τὰ ὠραῖα ἰδανικά. Μέχρι τοῦ τέλους του δι' αὐτὸν σκοπὸς ἀποκλειστικὸς τῆς Τέχνης του ὑπῆρξεν ἡ μεταβίβασις τῆς ψυχῆς του εἰς τὸ μάρμαρον καὶ εἰς τὸν χαλκόν.

Τὸν ἕμνησαν πάντες ὅσους αἰχμαλωτίζει εἰς θαυμασμὸν καὶ λατρείαν τοιαύτη σταδιοδρομία. Ὁ Οὐγκώ καὶ εἰς τὰ «Φθινοπωρινὰ φύλλα» καὶ εἰς τὰς «Ἀκτίνας καὶ σιὰς» ἐσπατάλησεν ἐμπνευσμένους στίχους εἰς ἕμνον ἐκείνου, ὅστις

λαξεύων τὸ μάρμαρον ἢ μαλάσσων τὸν χαλκὸν ἐδημιούργει ὑψηλὰς ἰδέας, καὶ τὸν παρεκάλει ὁ Ποιητὴς νὰ μὴ κουρασθῆ σκεπάζων τὰς πόλεις μὲ τοὺς λάμποντας κολοσσοὺς τῆς δημιουργίας του, καὶ πάντοτε ἡ Σκέψις του νὰ διοχετεύεται εἰς τὸν γρανίτην καὶ νὰ τοῦ ἐμπνέῃ ὑπερηφάνειαν ἄφθαστον, καὶ ἡ φλογερὰ μεγαλοφυΐα του νὰ διοχετεύῃ τὸν χαλκὸν εἰς τὰς μήτρας τοῦ Καλοῦ.

Ὁ Μπαρὺ λέγει περὶ αὐτοῦ: «Κατέβη ἄψογος παρὰ πάντων εἰς τὸν τάφον».

Διὰ νὰ κυριαρχήσῃ τις τόσο ἐπιβλητικῶς ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων δὲν ἤρκει βεβαίως τὸ τάλαντον. Ἀπαιτεῖτο ἡ ὡραία ἁρμονία τῆς μεγαλοφυΐας καὶ τοῦ χαρακτῆρός του.

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Σ. ΛΥΚΟΥΔΗΣ

